

РЕГІОНАЛЬНА ІСТОРІЯ

УДК 94(477.46)«19»

DOI: 10.31499/2519-2035.5.2018.147059

Петро ГОРОХІВСЬКИЙ,
orcid.org/0000-0003-1943-8240
кандидат педагогічних наук, доцент
кафедри всесвітньої історії
та методик навчання
Уманського державного педагогічного
університету імені Павла Тичини
(Україна, Умань)
gopeiv@gmail.com

ДЕФОРМАЦІЇ РИС НАЦІОНАЛЬНОГО ХАРАКТЕРУ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯНСТВА НА ПОЧАТКУ 30-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ (на матеріалах Хрестинівського району)

У статті розкрита спроба більшовицької влади у 30-х роках минулого століття змінити шкалу національних і загальнолюдських цінностей, зруйнувати уклад життя селянства, його традиції і звичаї через нав'язування марксистської ідеології, цілеспрямоване руйнування колективного менталітету. Зазначено, що внаслідок такої політики були зруйновані такі риси, як прив'язаність до землі, працелюбність, господарність, здоровий оптимізм, релігійність, толерантність, культ родини, патріотизм, демократичність та інші, натомість насаджувалися такі риси: конформізм (угодовство), безбожжя, агресивність по відношенню до інших, нетерпимість до інакодумства, доносителство, традиції підданської психології. Появилися такі риси, як безгосподарність, безвідповідальність, шкідництво, злодійство, ледарство, масове пияцтво, байдужість і, хоч і ненадовго, навіть такі виродливі риси, як надмірна жорстокість і людоїдство.

Ключові слова: національний характер, більшовицька влада, позитивні і негативні риси національного характеру, маніпулювання свідомістю населення, місцева преса, деформація рис національного характеру.

Petro HOROKHIVSKYI,
a candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor of the Department of
World History and Teaching Methods
Uman State Pedagogical University
named Paul Tychyn (Ukraine, Uman)
gopeiv@gmail.com

FEATURES DEFORMATIONS OF THE NATIONAL CHARACTER OF UKRAINIAN PEASANTRY AT THE BEGINNING OF THE 30s OF THE XX CENTURY (on the materials of Khrystynivskiy district)

At the beginning of 30s of the last century, a great Bolshevik experiment on building of a socialist society, which covered not only material but also spiritual sphere including the features of Ukrainian national character began in the Ukrainian society. The idea of the article is to find out what features of the national character were deformed and to show the mechanism of its destruction.

The national character is manifested in culture, language, traditions, customs, ceremonies, preferences of the Ukrainian people. It is characterized by specific character of emotions, feelings, mood, intensity of reactions to occurring events. A variety of factors as natural-and-geographical, cultural-and-historical, social-and-economic and social-and-political played an important role in the process of forming a national character and mentality.

Studies by the following scholars: A. Derkach, O. Donchenko, P. Hnatenko, V. Kryzka, L. Orban-Lembryk, V. Pavlenko, M. Piren, V. Yaniv and others allowed to single out the most generalized features of the Ukrainian national character as democracy, love of freedom and emotionality manifested in the approach to nature, cult of woman and family, religiosity, tolerance to other peoples, hospitality, etc.

The Ukrainian people met a significant deformation of the national character in the second decade of the XX

century. Stalinist industrialization and collectivization, Holodomor of 1932-1933, struggle against the Church caused a terrible impact to traditional Ukrainian culture and spirituality, led to considerable features deformations of the population character and its mentality. As a result of such policies, features such as devotion to the earth, hard-working, domesticity, sound optimism, religiosity, tolerance, family cult, patriotism, democracy and others were destroyed, while the following features were enforced: conformism (obligingness), godlessness, aggressiveness in relation to others, intolerance to ideological dissension, whistleblowing, traditions of sub-psychology.

A number of features of the national character underwent deformation, even contrary to the will of the authorities. Such features as mismanagement, irresponsibility, malice, theft, laziness, mass drunkenness, indifference and, even for a short time, but such ugly features as excessive cruelty and cannibalism appeared.

Consequently, at the beginning of 1930s of the last century, there was a significant deformation of a number of positive traits, many negative features that existed before significantly increased, but at the same time, there were many new, vile, completely uncommon to the Ukrainian people. Fortunately, they have not been genetically got a toehold and have not sprouted through time. However, many of them have manifested for a long time in the behaviour and spiritual life of the people, in their mentality, and only now, after the victory of the Revolution of Virtue, Ukrainians began to succeed in getting rid of them.

Keywords: national character, Bolshevik power, positive and negative features of the national character, manipulation of population consciousness, local press, features deformation of the national character.

Постановка проблеми. Проблема становлення національного характеру та ментальності українського народу є надзвичайно важливою й актуальною, оскільки наукове осмислення подібної проблематики диктується національними інтересами і нагальними потребами нашої держави. Адже знання про національні риси характеру, психологічні особливості народу потрібні перш за все для самовдосконалення кожного індивіда.

Український національний характер, як відносно стійка сукупність рис характеру, які властиві переважній більшості представників певної нації на певному етапі її розвитку, є одним з важливих чинників сучасних націєтворчих і державотворчих процесів в Україні (Лозко, 2001: 45).

Українському національному характеру присвячено чимало праць. Серед сучасних вітчизняних психологів проблеми етносу вивчали і вивчають: Г. Ващенко, М. Костомаров, О. Кульчицький, І. Мірчук, Д. Чижевський, М. Шлемкевич, Я. Ярема, М. Шульга, П. Гнатенко, В. Павленко, С. Таглін, В. Хрущ, В. Москалець, М. Пірен, Л. Шкляр, а також Ю. Липа, О. Субтельний та ін. (Тетерич, 2012: 144).

Дослідження сучасних вчених: А. Деркача, О. Донченка, П. Гнатенка, В. Криська, Л. Орбан-Лембрик, В. Павленка, М. Пірен, В. Яніва дозволяють виокремити найбільш узагальнені риси українського національного характеру. На їх думку, типовими рисами українського національного характеру є демократичність, волелюбство, емоційність, що проявляються в наближенні до природи, культурі жінки і родини, релігійності, толерантності до інших народів, гостинності тощо (Тетерич, 2012: 145).

Окремі аспекти розвитку і змін у національному характері розглянуто у працях, присвячених дослідженню історії країни у 20–30-х роках минулого століття. Більше матеріалу містять Інтернетресурси (Поняття національного характеру а; Поняття національного характеру і ментальності b; Чижевський, 1992).

Спроби дослідити зміни у психічному складі українських селян у регіональному вимірі зробив Б. Черномаз у своїй монографії і окремих розвідках (Черномаз, 2010; Черномаз, 2014).

Найбільше цікавого матеріалу містять підшивки газет «Колгоспник Христинівщини» за 1932–1933 роки, які у 30-ті роки були ретранслятором ідей партії та уряду, виконували роль своєрідного керівного органа, який втручався у всі справи і активно сприяв реалізації так званих «великих накреслень партії». У численних статтях, дописах, замітках, які подавали, як правило, активісти, відображено реакцію населення на колективізацію, насильницькі хлібо-, м'ясо-, молоко- та інші здачі, що дозволяє аналізувати, вичленовувати процеси, які відбувалися не лише в економічній сфері, але й у сфері психології людини, етнопсихології.

Питання деформації рис українського національного характеру під впливом політики більшовицької влади в період так званого будівництва основ соціалізму практично не були

предметом окремого дослідження ні у загальному, ні у регіональному вимірах. Це зумовлює актуальність дослідження.

Метою роботи є на основі матеріалів місцевої преси розкрити негативний вплив тоталітарної системи і соціалістичних перетворень початку 30-х років минулого століття на психічний склад українського селянства.

Виклад основного матеріалу. Для встановлення і утвердження радянської влади на Україні у 20-ті роки були використані регулярні частини червоної армії, репресії, розстріли, брехлива і примітивна агітація. Спроби реалізації програми побудови комуністичного (згодом соціалістичного) суспільства спричинили певні деформації свідомості, і зрештою, ментальності українського населення.

Більшовицька влада переслідувала мету не лише утримати в покорі українців, а й заставити їх змінити шкалу загальнолюдських цінностей і саму суть власного колективного менталітету, який найбільш яскраво проявлявся у сільській місцевості. З цією метою було вирішено втілити у практику план розколу селянства, викорінення традиційних селянських цінностей і деформацію колективного менталітету, що спирався на споконвічні неписані звичаї та традиції. Адже для українського селянства традиційними були сільське добросусідство, сільська сконсолідованість, родичання і кумування і просто українські засади порядності (Чорномаз, 2010).

Намагаючись запровадити комуністичну матеріалістичну ідеологію, проголошуючи декрет про відокремлення церкви від держави і школи від церкви, фактично підривали духовні основи життя народу, руйнуючи одну із важливих і основоположних рис національного характеру – релігійність. Зокрема, на кінець 20-х років минулого століття у селах Христинівщини були закриті церкви. Цілеспрямована атеїстична пропаганда проводилася не лише у школах, але й через так звані гуртки безбожників, до яких залучали дорослих селян.

Але справжній наступ на українське селянство розпочався у роки першої п'ятирічки, коли було оголошено курс на прискорену колективізацію сільського господарства і ліквідацію куркульства як класу. Крім економічної складової політики більшовицької партії мали місце політична, ідеологічна, психологічна і етнічна (антиукраїнська). Це був наступ на український народ широким фронтом. Під прицілом виявилися віковічні риси українського національного характеру і їх прояви.

Насамперед непоправного удару було завдано по базових, основних рисах національного характеру: прив'язаності, любові селян до землі, релігійності і духовності, які детермінували, визначали всі інші риси.

Українці відомі своєю працелюбністю, охайністю... Наявність власного господарства передбачало наявність таких рис, як працьовитість, дбайливість, ощадливість, відповідальність. Вони все життя мріяли бути господарями на своїй землі, вести своє господарство. Позбавлення людей власності (худоби, реманенту, збіжжя), примусове усуспільнення майна було великою трагедією для основної маси селянства.

Ті, хто ще був здатний на спротив, пробував різними способами боротися. Але таких було надто мало. Основна маса селянства була деморалізована, морально роздавлена. Саме у їхньому середовищі почали проявлятися негативні риси характеру.

Насамперед почала проявлятися безгосподарність. На початку 30-х років можна спостерігати серед населення масову втрату відповідального відношення до своїх обов'язків. Усуспільнення майна відбивало у людей бажання старанно працювати, поширюються ледарство, безвідповідальність, нехлюйство. Статті з такими заголовками зустрічаються практично через два-три випуски. Наприклад, «Орадівка й Босівка не дбають за готовність до сівби» (Орадівка і Босівка, 1932), «Покласти край недбалству», «Така робота нікудишня», «Розтрощити ледарство» (У Голяківці, 1933). У іншій статті «Колгосп «Борці жовтня» не вміє господарювати» зазначалося: «Є в нас два колгоспи, та не однаково в них господарюють. У колгоспі «9 січня» весь реманент складено в належному місці, все в порядку. Частина його вже відремонтовано... А от у колгоспі «Борці жовтня» цілковита

безгосподарність: вози, сані сівалки, жнивварки та ін. реманент – усе проти неба під дощем і снігом. Навіть двигуна, що його позичили у колгоспі «9 січня», наші «борці» завезли під Шельпахівку й там залишили напризволяще. Мабуть т. Заржицький готується не до сівби, а сісти на лаву підсудних. Ягубець І. Красовський».

Втрата майна, перетворення його у суспільну, а отже, нічийну, власність, сприяла культивуванню такої риси як безвідповідальність. Таку рису відмічали численні дописи у районній газеті. Лише в одному номері за 11 серпня 1932 року вміщені такі статті: «Зривників до відповідальності», «Покласти край безвідповідальності», «До права зривників» та ін. У одному з дописів: «В Ягубецькому колгоспі панує безлад» зазначалося: «У колгоспі «Борці Жовтня» коні знаходяться в жахливому стані. Годували їх гнилим сіном. До цього часу вентиляції в конюшні нема... Молотарки використовують наполовину, їх також не ремонтують. Рапс ще не весь змолочений. Скошена люцерна так і погнила у валках». Підпис: «Студент У.» (В Ягубецькому колгоспі, 1932).

У процесі формування колективних господарств у людей поступово атрофувалося почуття відповідальності, бажання утримувати у належному стані знаряддя праці, механізми. І це при тому, що українці впродовж віків відзначалися дбайливим ставленням до реманенту, робочої худоби, підтриманням у належному стані помешкань, господарських споруд

А у нових умовах люди почали характеризуватися недбайливим відношення навіть до вирощеного урожаю. Шпальти газет рясніли заголовками: «Через злочинну недбалість загинуло 456 кг насіння», «Розтратників до суворої відповідальності», «Не псувати машин», «Чий оце клевер гине на полі?». В одному з дописів писалося: «У Вербуватському колгоспі псують машини. Під час напруженої роботи трактора на сівбі тракторист не налив у робочий механізм автолу, через що підшипники згоріли і трактор стояв 5 днів» (Не псувати машин, 1932).

До негативних рис, які нав'язувалися властями, слід віднести і безглузду ініціативність. Прикладом може бути допис у газеті «Колгоспник Христинівщини» «Беріть з нас приклад»: «Ми кінничні колгоспу «Врожай» оголосили себе ударниками. Зобов'язуємося закріпити себе до кінця сівби коло коней, виконувати всі обов'язки кінничних і покращати догляд за кіньми. Викликаємо на соцзмагання свинарів і короварників.

Бригада кінничних Нераєвський, Волуйко, Долобок, Матенчук. Вільшанка».

Ще однією рисою національного характеру, яка зазнала цілеспрямованої атаки стала релігійність, духовність українського народу і формування тотального безбожжя. Більшовицька влада на початку 30-х років продовжувала наступ на релігійну віру. Напрямки цієї антирелігійної боротьби були такими: організація місцевими властями у дні найзначущіших релігійних свят (Різдво, Великдень) проведення різних господарських робіт, виходів у поле тощо. У тогочасній районній пресі постійно публікувалися заклики: «Куркульсько-попівський великдень перетворити на ударні дні сівби!» (Куркульсько-попівський великдень, 1932). У статті «У Голяківці організували антиріздвяний суботник» писали: «З ініціативи комсомольців і під керівництвом партосередку в с. Голяківці в день п'яного куркульського різдва організовано було суботник по вивезенню в поле гною та очищенню посів матеріалу до сівби». Підпис «Т.» (У Голяківці організували, 1933).

Наступним напрямком було перетворення церковних приміщень у склади, а то й клуби. Щоб посіяти зерна атеїзму, ставку робили на молодь, затаюючи їх на танці, які влаштовували у таких «клубах», організовуючи різні революційні свята.

Ще одним напрямком атеїстичної пропаганди було наповнення атеїстичним змістом всіх навчальних дисциплін у загальноосвітніх шкіл, проведення різних антирелігійних лекторіїв, які проводилися у межах так званих клубів войовничих безбожників за продуманою Програмою (Програма занять, 1927), нав'язування передплати журналу «Войовничий безвірник» та інші.

Все це суперечило всім поглядам, ідеям, цінностям, що сформувалися історично, призводило до того, що поступово у душах людей наступало роздвоєння, адже у сім'ях вони

зберігали релігійні почуття, пошанування релігійних святинь, а на людях потрібно було показувати свою вірність радянській владі.

Сильного удару було завдано і по таких рисах характеру, як родинність, культ родини, повага до старших. Керівникам партії і держави потрібно було зруйнувати їх, а насадити інші, які давали б змогу управляти масами. Зокрема, штучно створити конфлікт поколінь. І владі це вдалося зробити. Осередки КСМ (комсомолу) були поставлені в привілейоване становище. Комсомольці проголошувалися провідниками лінії партії на селі і вони мали її втілювати у життя різними способами, нехтуючи навіть віковичними правилами співжиття, нормами моралі тощо. Комсомольці ставали найактивнішими членами т.зв. «буксирних бригад» і ходили по селах, витрушували у часи найлютішого голоду останні зернини, відбираючи від голодних дітей останню картоплину чи квасолину. Вони ставали найактивнішими войовничими безбожниками, брали участь у поваленні хрестів, руйнуванні церков; озброєні вогнепальною зброєю, вони боролися з «класовим ворогом – сільським бандитизмом» (селянами, які чинили опір насильницьким діям влади).

Влада через місцеву пресу намагалася нав'язати і такі риси поведінки, які мали згодом прорости у риси характеру, усвідомлення себе боржником влади (звідси сліпа відданість і запобігання перед нею чи наслідування), яка є уточненням попередньої.

Одна із базових рис національного характеру – патріотизм, любов до рідної землі, до Батьківщини – нещадно викорінювалася ще у 20-ті рр. і залишалася об'єктом атаки і у наступні 30-ті роки минулого століття. У цей час має місце втрата історичної свідомості: народні герої (гайдамаки, петлюрівці) сприймаються через призму ідеологічних кліше у негативному контексті. У формі типового анонімного доносу якийсь дописувач гнівно «викриває» замаскованого «ворога народу» завфермою Мураєва, використовуючи при цьому слова «петлюрівець», «гайдамаки» як лайливі слова.

Даний допис показує, що владою культивувалося і всіляко заохочувалося доносителство, яке на якийсь час навіть стало загальною рисою характеру. Це проявлялося у поміщенні у районну газету дописів так званих робсількорів, які нібито критикували негативні явища у житті свого населеного пункту, колгоспу. Особливість дописів полягала у тому, що їх автори приховували свої прізвища і ховалися за вигаданими псевдонімами. Тому авторами дописів були «Кривий», «Око», «Пильний», «Шпичка», «Зірка», «Колгоспник»... Приховування прізвищ сприяло розвитку у значної частини людей таких рис характеру, як підступність, несправедливість, оббріхування, намагання уникнути громадського осуду.

Зокрема, у дописі «Ось хто зриває пляни» від 20 квітня 1932 року повідомлялося, що голова КНС (комітету незаможних селян) с. Притика П. Руденко «законтрактував бика, але не здав його згідно з договором, а з участю голів сільради Мазура і колгоспу – Кучера зарізали бика в клуні й поділилися м'ясом». Підпис – «Б.» (Ось хто зриває пляни, 1932). У село, згідно волі влади, заповзав лютий голод, люди намагалися якимсь чином рятуватися, але знаходилися «доброзичливці», які сигналізували «куди слід».

Політика влади призвела до посилення ряду негативних рис, які раніше ніколи не були масовими. У першу чергу це пияцтво, злодійство, жорстокість до ближнього, участь в узаконеному бандитизмі і грабіжництві «від імені трудового народу» тощо.

Пияцтво не належить до кращих рис характеру будь-якої нації. Не прикрашало воно і українців.

Тогочасні газети рясніють заголовками: «Вигнати п'яниць з стайні», «Актив пиячить з куркулем», «П'яниці не можуть керувати колгоспом», «Витверезити п'яниць, поліпшити керівництво». Зокрема, у дописі «Вигнати п'яницю з стайні» писали: «– Де це в стайні гною по вуха, коні не чищені й не привязані? – А це в колгоспі «Червоний господар».– А ж робить кінничний В. Радецький?. – Пиячить» (Ось хто зриває пляни, 1932).

Пиячили і вчителі, які мали бути зразком моральності на селі. Так, наприклад, допис «Винних притягти до права» наводить приклад такого становища у с. Босівка: «...у Босівці гострою виявилася нехватка педкадрів, навіть, керівних. Райнаросвіта прислала завшколою Сивака. Але той пиячив практично щодня, забрав у сільраді шкільні гроші й десь утік...» (Винних притягти, 1932).

У більшому масштабі почала проявлятися така риса як жорстокість у поводженні до колгоспної («нічийної») худоби.

Практично у кожному номері районної газети зустрічаються дописи про неналежне, а іноді й шкідницьке відношення до худоби. Це є доказом зміни у ментальності селян, оскільки турботливе відношення до своїх годувальників змінюється байдужістю, а то й жорстокістю. Зокрема, у районній газеті за 18 січня 1932 р. було поміщено допис: «Учні нашої школи пішли до колгоспу перевірити як годують колгоспних коней. Бригада виявила купу січки, що зовсім протухла і не придатна на корм. Цю зіпсовану смердючу січку дають тут коням. Не дивно, що від таких кормів коні ноги витягають. Треба негайно припинити цю шкідницьку годівлю коней непридатними кормами. Шкільна бригада с.Ухожа (Не годуйте коней, 1932).

Жорстокість культивувалася всіма способами, зокрема, заохочувалася засобами інформації. Прикладом може бути допис якогось «Нарочного» у газеті «Колгоспник Христинівщини» від 16 січня 1933 р. «Нещадно карати ворогів народу»: «Клясовий ворог чинить шалений опір переможному соцбудівництву. Він сам і через своїх агентів, підкуркульників, опортуністів прагне загальмувати переможний рух вперед. ...Івангород: Підкуркульник міцний середняк одноосібник Ямковий Харитон з метою наживи придбав на базарі коня, забив і конину продавав як волове м'ясо. Та піймано шкідника на гарячому сільською радою. Цими днями має виїхати суд, щоб цього злочинця судити на місці в показовому порядку. Нарочний (Нещадно карати, 1932).

І результати не забарилися. Вже у другій половині 1932–1933 роках у газеті «Колгоспник Христинівщини» появилися численні дописи з фіксацією жорстокості, яка фактично носила форму бандитизму, представників місцевої влади у боротьбі з куркулями і підкуркульниками. А деякі прояви жорстокості навіть викликали у влади несприйняття, оскільки виходили за рамки допустимого. І тоді влада влаштовувала показові суди. Прикладом може бути справа про зловживання владою члена сільради с. Талалаївка Гончарука і уповноваженого від райвиконкому Моргая під час відбирання залишків хліба у селян (Про лівих закрутників, 1932), і активістів «бригади» секретаря КСМ с. Вільшанка Г. Носа (Г. Носа та інших, 1932).

І таких прикладів жорстокості, яка викликала осуд навіть у влади, було багато.

А коли внаслідок жорстокості самої влади до населення, тотального відбору всіх, без виключення, їстівних припасів заради виконання злочинних планів більшовицької партії у селах розпочався масовий голод, різко зросла смертність, у деяких селян відбулося помутніння розуму і виникло таке ганебне явище, як людоїдство, труподство. Але про це у тогочасній пресі (ні центральній, ні місцевій) не згадувалося.

На щастя, ці страхітливі прояви поведінки українського населення не закріпилися, не проросли у свідомість і не закріпилися у рисах характеру, чого не можна сказати про інші, менш виродливі.

Висновки. Таким чином, сталінські індустріалізація та колективізація, Голодомор 1932–1933 рр., боротьба з Церквою завдали страшного удару традиційній українській культурі й духовності, призвели до відчутних деформацій рис характеру населення, його ментальності.

Внаслідок такої політики були зруйновані такі риси, як прив'язаність до землі, працелюбність, господарність, здоровий оптимізм, релігійність, толерантність, культ родини, патріотизм, демократичність та інші, натомість насаджувалися такі риси: конформізм (угодовство), безбожжя, агресивність по відношенню до інших, нетерпимість до інакодумства, доносительство, традиції підданської психології.

Ряд рис національного характеру зазнали деформацій навіть всупереч бажання влади. Появилися такі риси, як безгосподарність, безвідповідальність, шкідництво, злодійство, ледарство, масове пияцтво, байдужість і, хоч і ненадовго, навіть такі виродливі риси, як надмірна жорстокість і людоїдство.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

- В Ягубецькому, 1923 - В Ягубецькому колгоспі панує безлад // Колгоспник Христинівщини. 1932. 8 серпня.
- Винних притягти, 1932 - Винних притягти до права // Колгоспник Христинівщини. 1932. 9 вересня.
- Г. Носа та інших, 1932 - Г. Носа та інших злочинців до суворої кари // Колгоспник Христинівщини. 1932. 8 січня.
- Куркульсько-попівський великдень, 1932 - Куркульсько-попівський великдень перетворити на ударні дні сівби! // Колгоспник Христинівщини. 1932. 23 квітня.
- Лозко, 2001 – Лозко Г. Етнологія України: Філософсько-теоретичний та етнорелігійнознавчий аспект. Навчальний посібник. К. АртЕК, 2001. 304 с.
- Не годуйте коней, 1932 - Не годуйте коней зіпсованою січкою // Колгоспник Христинівщини. 1932. 18 січня.
- Не псувати машин, 1932 - Не псувати машин // Колгоспник Христинівщини. 1932. 15 листопада.
- Нещадно карати, 1932 - Нещадно карати ворогів народу // Колгоспник Христинівщини. 1932. 16 січня.
- Орадівка і Босівка, 1932 - Орадівка й Босівка не дбають за готовність до сівби // Колгоспник Христинівщини. 1932. 26 березня.
- Ось хто зриває пляни, 1932 - Ось хто зриває пляни // Колгоспник Христинівщини. 1932. 20 квітня.
- Поняття національного характеру а - Поняття національного характеру. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://pidruchniki.com/19200421/psihologiya/ponyattya_natsionalnogo_harakteru#783
- Поняття національного характеру б - Поняття національного характеру і ментальності. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://pidruchniki.com/kulturologiya/natsionalniy_harakter_ukrayintsiv
- Програма занять, 1927 - Програма занять в антирелігійному гуртку на селі. Х., 1-ша друкарня державного видавництва України ім. Г.П. Петровського, 1927. 16 с.
- Про лівих закрутників, 1932 - Про лівих закрутників // Колгоспник Христинівщини. 1932. 16 січня.
- Розтрощити ледарство, 1932 - Розтрощити ледарство // Колгоспник Христинівщини. 1932. 11 червня.
- Тетерич, 2012 – Тетерич О.М. Етнопсихологія українців: мовний аспект // Гуманітарний вісник ЗДІА. 2012. № 51. С. 142–148.
- У Голяківці, 1933 - У Голяківці організували антиріздвяний суботник // Колгоспник Христинівщини. 1933. 15 березня.
- Чижевський, 1992 – Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. К., 1992. 237 с.
- Чорномаз, 2010 – Чорномаз Б. Український менталітет як об'єкт агресії [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.nashekolo.org.ua/nk/kolo_i_navko/navkolo_podi/storinka_stv_8063.html
- Чорномаз, 2013 – Чорномаз Б. Український менталітет – остання барикада. К.: Галком, 2014. 636 с.

REFERENCES

- V Yahubetskomu, 1923 - V Yahubetskomu kolhospi panuie bezlad [There is a mess in Yagubets collective farm] // Kolhospyk Khrystynivshchynu. 1932. 8 serpnia. [in Ukrainian].
- Vynnykh prytyahty, 1932 - Vynnykh prytyahty do prava [The guilty should be drawn to the law] // Kolhospyk Khrystynivshchynu. 1932. 9 veresnia. [in Ukrainian].
- H. Nosa ta inshykh, 1932 - H. Nosa ta inshykh zlochyntsiv do suvoroï kary [G. Nos and other criminals to severe punishment] // Kolhospyk Khrystynivshchynu. 1932. 8 sichnia. [in Ukrainian].

Kurkulsko-popivskyi velykden, 1932 - Kurkulsko-popivskyi velykden peretvoryty na udarni dni sivby! [Well-off-priest (kurkulsko-popivsky) Easter was turned into urgent days of sowing!] // Kolhospnyk Khrystynivshchyny. 1932. 23 kvitnia.

Lozko, 2001 – Lozko H. Etnolohiia Ukrainy: Filosofska-teoretychnyi ta etnorelihiieznavchyi aspekt. Navchalnyi posibnyk. [Ethnology of Ukraine: philosophical-and-theoretical and ethnoreligious aspect. Educational book] K.: ArtEK, 2001. 304 c. [in Ukrainian].

Ne hoduite konei, 1932 - Ne hoduite konei zipsovanoi sichkoiu [Do not feed the horses with spoiled chop] // Kolhospnyk Khrystynivshchyny. 1932. 18 sichnia. [in Ukrainian].

Ne psuvaty mashyn, 1932 - Ne psuvaty mashyn [Do not damage the cars] // Kolhospnyk Khrystynivshchyny. 1932. 15 lystopada. [in Ukrainian].

Neshchadno karaty, 1932 - Neshchadno karaty vorohiv narodu [Ruthlessly punish the enemies of the people] // Kolhospnyk Khrystynivshchyny. 1932. 16 sichnia. [in Ukrainian].

Oradivka i Bosivka, 1932 - Oradivka y Bosivka ne dbaiut za hotovnist do sivby [Oradivka and Bosivka do not care for readiness for sowing] // Kolhospnyk Khrystynivshchyny. 1932. 26 bereznia. [in Ukrainian].

Os kto zryvaie pliany, 1932 - Os kto zryvaie pliany [Here's who breaks the plans] // Kolhospnyk Khrystynivshchyny. 1932. 20 kvitnia. [in Ukrainian].

Poniattia natsionalnoho kharakteru a - Poniattia natsionalnoho kharakteru. [Concept of national character] [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu: http://pidruchniki.com/19200421/psihologiya/ponyattya_natsionalnogo_harakteru#783 [in Ukrainian].

Poniattia natsionalnoho kharakteru b - Poniattia natsionalnoho kharakteru i mentalnosti. [Concept of national character and mentality] [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu: http://pidruchniki.com/kulturologiya/natsionalniy_harakter_ukrayintsiv [in Ukrainian].

Prohrama zaniat, 1927 - Prohrama zaniat v antyrelihiinomu hurtku na seli. [Program of study in anti-religious society in the village] Kh., 1-sha drukarnia derzhavnoho vydavnytstva Ukrainy im. H.P. Petrovskoho, 1927. 16 s. [in Ukrainian].

Pro livykh zakrutnykiv, 1932 - Pro livykh zakrutnykiv [About the left enemies («zakrutnyky»)] // Kolhospnyk Khrystynivshchyny. 1932. 16 sichnia. [in Ukrainian].

Roztroshchyty ledarstvo, 1932 - Roztroshchyty ledarstvo [To crush laziness] // Kolhospnyk Khrystynivshchyny. 1932. 11 chervnia. [in Ukrainian].

Teterych, 2012 – Teterych O.M. Etnopsykholohiia ukraintsiv: movnyi aspekt [Ethnopsychology of Ukrainians: language aspect] // Humanitarnyi visnyk ZDIA. 2012. № 51. S. 142–148. [in Ukrainian].

U Holiakivtsi, 1933 - U Holiakivtsi orhanizuvaly antyryzdviyani subotnyk [Anti-Christmas litter pick was organized in Goliakivka] // Kolhospnyk Khrystynivshchyny. 1933. 15 bereznia. [in Ukrainian].

Chyzhevskiy, 1992 – Chyzhevskiy D. Narysy z istorii filosofii na Ukraini. [Essays on the history of philosophy in Ukraine] K., 1992. 237 s. [in Ukrainian].

Chornomaz, 2010 – Chornomaz B. Ukrainyskyi mentalitet yak obiekt ahresii [Ukrainian mentality as an object of aggression] [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu: http://www.nashekolo.org.ua/nk/kolo_i_navko/navkolo_podi/storinka_stv_8063.html

Chornomaz, 2013 – Chornomaz B. Ukrainyskyi mentalitet – ostannia barykada. [Ukrainian mentality – the last barricade] K.: Halkom, 2014. 636 s. [in Ukrainian].